

Міністерство освіти та науки України

- Кафедра історії України Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
- Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
- Кафедра історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України

**Збірка наукових праць
(за матеріалами конференції 14-15 березня 2024 року)
м. Одеса**

«Історична, краєзнавча та літературна Одещина»

Електронне наукове видання

**Кафедра історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

**Кафедра історії України та спеціальних історичних
дисциплін Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова**

**Кафедра історії України Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка**

**за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного
Причорномор'я Інституту археології НАН України**

**ІСТОРИЧНА, КРАЄЗНАВЧА ТА ЛІТЕРАТУРНА
ОДЕЩИНА**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2024

УДК 94(477):(06)

У

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 22 від квітня 2024 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № ... від2024 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*

PhD Герасименко В. В. (Одеса) – *відповідальний секретар*

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Брюяко І. В. (Одеса)

Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2024. 151 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються історії Одещини та прилеглих українських територій. До неї увійшли публікації молодих дослідників, переважно з Одеси та Полтави, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, що відбулася 14-15 березня 2024 р. у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Бачинська О. А.

д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПАНСЛАВІСТСЬКА ІДЕЯ У ГРОМАДІВСЬКОМУ ТА НАРОДНИЦЬКОМУ РУХАХ В УКРАЇНІ (70-ті рр. XIX ст.) <i>Ангельчук Дмитро, Савченко Віктор</i>	8
ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ НА ОДЕЩИНІ В XIX ст.. <i>Артюх Ірина</i>	16
ІСТОРІЯ ТОПОНІМУ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	21
ХРЕСТОВИЙ ПОХІД 1443 – 1444 РОКІВ ТА ПОДАЛЬША ДОЛЯ НАРОДІВ НА БАЛКАНАХ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (ЗА ДАНИМИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ) <i>Бруяко Петро, Серeda Олександр</i>	25
МИНУЛЕ СТОРОЖИНЕЧЧИНИ ЗА ЕТИМОЛОГІЧНИМИ ТА ПИСЬМОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ <i>Гадинко Олександр</i>	30
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ В ОДЕСЬКІЙ МІСЬКІЙ ДУМІ ТА УПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОПОЗИЦІЙ МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ II ПОЛОВИНИ XIX ст.) <i>Герасименко Вікторія</i>	38
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА <i>Дементій Світлана, Бабенко Людмила</i>	48
ЗАСНУВАННЯ ВЕЛИКОЇ МИХАЙЛІВКИ: ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ <i>Івис Вілен, Серeda Олександр</i>	54
ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР МІСТА ПОЛТАВИ У ПЕРСПЕКТИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК: НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ <i>Луценко Іван, Бабенко Людмила</i>	60
ЗАСНУВАННЯ ОДЕСИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ	

Луценко І. В.
студент 2 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Бабенко Л. Л.
д.і.н., професор кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94 (477)

ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР МІСТА ПОЛТАВИ У ПЕРСПЕКТИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК : НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ

У статті висвітлено історію створення Полтавського Петровського кадетського корпусу. Простежено основні віхи розвитку закладу від кадетського корпусу до вищого зенітно-артилерійського училища імені М. Ф. Ватутіна. Проаналізовано сучасний стан пам'ятки архітектури національного значення, причини її занепаду, втрати туристичної привабливості як однієї з домінант Круглої площі в історичному центрі міста, проблеми її збереження.

Ключові слова: Полтава, архітектура, кадетський корпус, пам'ятка, пам'яткоохоронна консервація.

Важливу роль у формуванні центральної частини міста Полтави відіграє ансамбль Круглої площі побудований у ХІХ ст., частиною якого є Полтавський Петровський кадетський корпус [1, с. 36]. Головною проблемою наразі є збереження пам'ятки архітектури національного значення, стан якої поступово погіршується. Актуальність цієї проблеми як у теоретичній, так і практичній площині суттєво зростає, оскільки мова йде про ризики втрати однієї з домінуючих будівель історичного центру

Полтави, який становить цілісний архітектурний ансамбль у стилі класицизму. Його спорудження збіглося в часі зі створенням Полтавської губернії як окремої територіально-адміністративної одиниці, а Полтава отримала статус губернського центру. На початку XIX ст. урбанізаційні процеси все глибше проникали в життя полтавської спільноти та змінювали обличчя колишнього полкового міста часів Гетьманщини.

Заснувати кадетський корпус у Полтаві було вирішено в 1836 р. в рамках державної програми тодішньої імперії зі створення губернських кадетських корпусів. Місце для розташування корпусу було обрано особисто Миколою I під час його перебування у Полтаві. Комісією по нагляду за будівництвом очолив місцевий генерал-губернатор князь М. Рєпнін, а старшим архітектором було призначено М. Бонч-Бруєвича. 6 грудня 1840 р. Петровсько-Полтавський корпус було відкрито. Цей кадетський корпус став першим військовим навчальним закладом на території України [2, с. 142]. У складі кадетського корпусу на початку його функціонування налічувалося 100 вихованців, в наступні 3 роки їх кількість зростає до 400. До 270 вихованців планувалося утримувати на кошти, пожертвовані дворянами Полтавської, Чернігівської, Катеринославської та Харківської губерній.

Кадетський корпус займає північно-західну ділянку Круглої площі, яка спочатку відводилася для чоловічої гімназії. Це найбільша споруда серед інших в архітектурному ансамблі (довжина головного фасаду – 132 м). Мурований, триповерховий, Т-подібний у плані. Вісь симетрії головного фасаду акцентовано восьмиколонним портиком римодоричного ордера, який спирається на рустовану аркаду 1-го поверху. Увінчаний трикутним фронтоном. До центрального входу ведуть сходи та два прямих пандуси, які розташовані обабіч, вздовж фасаду. Первісно будинок не був потинькований і важливу роль у створенні суворого монументального образу відігравав контраст червоних цегляних стін і побілених деталей.

У 1840 р. було відкрито підготовчий клас Полтавського кадетського корпусу. А вже в 1844 р. налічувалося 400 кадетів (часом їх кількість досягала 500 і більше осіб). Корпус мав 7 класів з однорічним курсом навчання. Приймалися до нього

хлопці 10–18 років. Три старші класи склали роту. У строю корпус складав батальйон. Корпус поділявся на 4 роти: гренадерську, дві мушкетерські та неранжировану. Такий поділ існував до 1856 р. У 1865 р. корпус було реорганізовано на гімназію, але в 1882 р. знову відновлено як кадетський корпус. У Полтавському кадетському корпусі поряд з загальноосвітніми предметами вивчали спеціальні дисципліни. До позакласних дисциплін відносилися: стройове навчання, фізкультура, фехтування, плавання, музика, співи й танці.

Полтавський кадетський корпус припинив свою діяльність у Полтаві з приходом радянської влади, у листопаді 1919 р. заклад було евакуйовано в Сербію і на його базі створено російську школу. А в 1920 р. у будівлі корпусу розмістилася більшовицька піхотна школа [3, с.758-759].

З 1958 р. школа кадетів стає Полтавським зенітним артилерійським командним Червонопрапорним училищем. 1968 р. у зв'язку зі зміною профілю на підготовку фахівців для військової ПШО училище перейменоване у Полтавське вище зенітно-артилерійське училище, якому присвоєне ім'я колишнього випускника Полтавської піхотної школи, генерала армії М. Ф. Ватутіна. З 1973 р. навчальний заклад почав готувати офіцерів зенітно-ракетного профілю. Зенітно-ракетне училище проіснувало до 1995 р., після чого його розформували [4].

Після цього будівля, формально перебуваючи в комунальній власності, не використовувалася для потреб міста і швидко занепадала. Велика площа та потреба ремонтних робіт основного корпусу лякала потенційних інвесторів чи орендарів. Жодна з пропозицій щодо облаштування та використання будівлі не знаходила підтримки тогочасної влади. У 2004 р. колишній міський голова Полтави Анатолій Кукоба незаконно продав головну будівлю Кадетського корпусу приватному підприємству «Авна Трейдинг». Приміщення продовжувало пустувати та руйнуватися, псуючи вигляд Круглої площі. У 2006 р. спалахнула та згоріла центральна частина корпусу разом із головним куполом. Лише у 2012 р. через суд вдалося повернути споруду у власність громади Полтави. Однак будівля не мала балансоутримувача – нею ніхто не опікувався. Кадетський корпус

руйнувався на очах. Від металевої покрівлі даху майже нічого не залишилося. Судові спори з «Авна Трейдінг» тривали до 2014 р., коли Харківський апеляційний суд визнав корпус пам'яткою архітектури національного значення та визначив його власністю громади міста.

З кінця 2012 р., коли суд повернув Кадетський корпус у власність міста, був сформований «Комітет з порятунку будівлі Кадетського корпусу» на чолі з полтавським краєзнавцем Борисом Тристановим. Проводилися різні громадські слухання та обговорення щодо можливого використання будівлі. Початок поклав у 2014 р. проєкт «Кадетаріум», який зібрав під одним дахом колись занедбані та напівзруйнованої будівлі Кадетського корпусу художників, фотографів та музикантів. Поетичні читання, мистецькі виставки, музичні імпровізації відвідало більше тисячі полтавців та гостей міста. Потім був «Кадетаріум 2» та «Кадетаріум Open Air».

Коли розпочалася перша громадська активність навколо будівлі, активісти ГО «CITY LAB» разом з іншими учасниками «Кадетаріуму» вирішили об'єднатися навколо концептуального проєкту реновації будівлі Кадетського корпусу [5].

В період з 2012 по 2016 рр. кадетський корпус горів шість разів, наступний ймовірний підпал стався 7 травня 2017 р., потім 2 травня 2018 р. [6]. Крім пожеж, на стан будівлі суттєво вплинуло розкрадання металевої покрівлі будівлі. Про те, що відсутність металу на частині даху не наслідок пожежі, а саме крадіжка, свідчить ціла й не обгоріла стропильна система [7].

На початку квітня 2018 р. очільник фракції ВО «Свобода» у Полтавській міськраді Юліан Матвійчук заради збереження будівлі Петровського Полтавського кадетського корпусу звернувся до Державної судової адміністрації України та Міністерства юстиції України.

Вже у липні 2018 р. за ініціативи фракції ВО «Свобода» депутати Полтавської міськради підтримали історичний проєкт рішення про виготовлення проєктної документації на консервацію кадетського. 19 жовтня 2018 р. міськрада надала згоду на передачу Кадетського корпусу в державну власність.

У 2019 р. з'явився шанс на відновлення Кадетського корпусу – активістам руху Save Poltava вдалося добитися, аби будівлю з комунальної власності віддали у підпорядкування Державної судової адміністрації. В її планах, зазначала ДСА, відремонтувати приміщення та перенести сюди усі полтавські суди [8].

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 575-р за пропозицією Державної судової адміністрації та Полтавської міської ради було погоджено передачу будівлі Полтавського Петровського кадетського корпусу по вул. Соборності, 42, у м. Полтаві, що розміщена на земельній ділянці площею 1,0658 гектара, в державну власність з віднесенням її до сфери управління зазначеної Адміністрації [9]. У серпні того ж року депутати Полтавської міськради на сесії остаточно передали Кадетський корпус у державну власність.

Отже, головна будівля кадетського корпусу перейшла на баланс Державної судової адміністрації України. Остання заявляла готовність державним коштом реставрувати кадетський корпус, аби розмістити в ньому районні у місті Полтаві суди, які будуть об'єднані в один окружний.

Після огляду будівлі та оцінки масштабів руйнування пам'ятки в серпні 2019 р. головою ДСА Зеновієм Холоднюком було висловлене припущення, що витрати можуть зрости з 220 млн грн, які ДСА вже виділила на реставрацію, не менше ніж до 300 млн грн [10].

2 листопада 2019 р. Верховна Рада прийняла у першому читанні проєкт Державного бюджету на 2022 рік, відповідно до якого на видатки розвитку для Окружного суду Полтави закладалося 36 млн грн. Тобто рішення стосувалося об'єданого суду, що має розміститися у будівлі Кадетського корпусу після реставрації.

Противарійні роботи у Полтавському кадетському корпусі є першим етапом реставрації пам'ятки архітектури національного значення. У 2020 р. їх оцінили у 36,5 млн грн. У грудні 2020 р. компанія «Технобуд-Україна» частково розчистила дах і прибрала сміття за 990 тис. грн. Після цього була також розчищена частина за колишнім куполом Кадетського корпусу.

У наступному 2021 р. ніяких інших робіт не проводилося через нестачу фінансування. Верховна Рада не заклала у держбюджет на цей рік кошти на розвиток ДСА, які й передбачають ремонти та реставрацію [11]. З літа 2021 р. на території Кадетського корпусу була організована цілодобова охорона.

Під час сесії Полтавської обласної ради 21 жовтня 2021 р. депутати затвердили два рішення, відповідно до яких Державна судова адміністрація мала отримати кошти на продовження протиаварійних робіт у Кадетському корпусі з обласного бюджету, а не від держави, як це планувалося [12]. До того ж ДСА, наперекір очікуванням полтавської громади й технічним застереженням побудувала за 30 метрів від пам'ятки 4-поверховий житловий будинок, який у технічних документах значився як 1-поверховий офісний центр. Це будівництво забудовник зміг здійснити внаслідок проведеної афери з нібито згорілою майстернею, яку насправді демонтували раніше, в реальності ж горів вагончик, що був виданий за майстерню [13]. Тільки втручання місцевих активістів зупинило добудову ще двох поверхів новобуду, який би порушував баланс висотності на тлі пам'ятки національного значення. Хоча варто зазначити, що збудовані раніше на території колишнього кадетського корпусу та військового училища 6 житлових будинків на 9–10 поверхів вже спотворили вигляд архітектурного ансамблю історичного центру.

Отже, перспектива відновлення та збереження історико-культурної спадщини міста Полтави, зокрема конкретної пам'ятки архітектури, залежить від багатьох факторів, які ми виклали у цій розвідці. Незадовільний стан характерний і для багатьох інших пам'яток. Порушення чинного законодавства з боку органів влади тільки поглиблює загрозу втрати культурної спадщини. На жаль, через початок повномасштабної російсько-української війни процеси, пов'язані з покращенням стану пам'ятки архітектури національного значення – будівлі кадетського корпусу, призупинилися.

Список використаних джерел

1. Прибега Л. Архітектурна спадщина України. Пам'яткоохоронний аспект: монографія. Київ, 2015. 236 с.
2. Скрябін О. Л., Щипанський П. В. Полтавський кадетський корпус – перший військовий навчальний заклад на теренах України: до 180-річчя створення. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. №1(31). С. 140-155.
3. Полтавщина : енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: Українська Енциклопедія імені М. П. Бажана, 1992. 1024 с.
4. Скобельський В. Цей день колись був великим святом для Полтави. URL: <https://www.visnyk.poltava.ua/news/19-lystopada-kolys-bulo-velykym-sviatom-dlia-poltavy/> (дата звернення: 11.03.2024).
5. Пресслужба Полтавської обласної організації ВО «Свобода». Хто та для чого врятував кадетський? URL: <https://poltava.to/news/57989/> (дата звернення: 25.11.2023).
6. У центрі Полтави горіла історична будівля. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-centri-poltavi-gorila-istorichna-budivlya-804883.html> (дата звернення: 26.11.2023).
7. Матвієнко О. Кадетський корпус у Полтаві вистояв зиму практично без даху: як виглядає та наслідки. URL: <https://kolo.news/category/suspilstvo/8307> (дата звернення: 26.11.2023).
8. Пресслужба Полтавської обласної організації ВО «Свобода». Як врятували Кадетський корпус — ВО «Свобода». URL: <https://poltava.to/news/56557/> (дата звернення: 26.11.2023).
9. Про погодження передачі будівлі у м. Полтаві в державну власність з віднесенням її до сфери управління Державної судової адміністрації : наказ КМ України від 24 лип. 2019 р. № 575-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 26.11.2023).
10. Синицька Д. Новий власник оглянув кадетський корпус і припустив, що 200 млн на реставрацію не вистачить. URL: <https://poltava.to/news/52315/> (дата звернення: 25.11.2023).
11. Синицька Д. У кадетському корпусі відновилися протиаварійні роботи. URL: <https://poltava.to/news/63601/> (дата звернення: 23.11.2023).

12. Синицька Д. З бюджету області виділили 5 млн грн на протиаварійні роботи у кадетському корпусі. URL: <https://poltava.to/news/63136/> (дата звернення: 26.11.2023).
13. Синицька Д. Махінації: як у Полтаві забудували територію навколо Кадетського корпусу. URL: <https://poltava.to/project/6859/> (дата звернення: 26.11.2023).